

کودکِ با نیازهای ویژه چه کسی است ؟

❖ اصطلاح کودکان با نیازهای ویژه یا استثنایی، برای کودکانی به کار برده می‌شود که به برنامه‌های آموزشی خاصی نیاز دارند و این آموزش، نیازهای یادگیری منحصر به‌فرد آن‌ها را فراهم می‌کند.

❖ عقب ماندگی ذهنی، مشکلات ویژه یادگیری، نارسایی‌های زبان و گفتار، آسیب‌های شنوایی، آسیب‌های بینایی، نارسایی‌های حرکتی (شامل ناهنجاری‌های مربوط به اسکلت و عضلات)، تأخیرهای تحولی، اوتیسم و چند معلولیتی، می‌تواند کودکان را به کودکان با نیازهای ویژه تبدیل کند.

■ ادبیات ویژه یعنی چی؟

کتاب‌هایی که برای کودکان معلول تولید شده‌اند؛ آثاری که شخصیت‌های موجود در آن‌ها معلولیت و ناتوانی دارند و کتاب‌های پارچه‌ای و تصویری که تمام کودکان، چه معلول و چه عادی، بتوانند از آن‌ها لذت ببرند. دفتر بین‌المللی کتاب برای نسل جوان (IBBY)، با رصد کتاب‌های تولید شده در این زمینه، هر دو سال یک‌بار فهرستی از کتاب‌های برگزیده برای کودکان با نیازهای ویژه منتشر می‌کند. این فهرست دربردارنده آثار ادبی برجسته از سرتاسر جهان است. دفتر بین‌المللی کتاب برای نسل جوان که ۷۴ شعبه ملی دارد، فهرست کتاب‌های برگزیده را به‌صورت کاتالوگ در اختیار کشورهای عضو قرار می‌دهد؛ اصل آثار در نمایشگاه‌های بین‌المللی متعدد شرکت داده می‌شود و سپس در کتابخانه عمومی کانادا، «مرکز اسناد کتاب‌های کودکان و نوجوانان معلول»، نگهداری می‌شود. «شورای کتاب کودک»، کار انتخاب و معرفی آثار برتر تولیدشده در ایران را به عهده ملی دارد، هر دو سال یک بار آثار مناسب را برای دآوری و حضور جهانی به این فهرست معرفی و اضافه می‌کند.

■ چرا ادبیات ویژه؟

❖ دانش ما درباره ویژگی‌های کودکان استثنایی، شناسایی توانایی‌ها و محدودیت‌های هر کودک و تدارک برنامه‌های آموزشی خاص برای تأمین نیازهای آن‌ها می‌تواند در رشد همه جانبه ذهنی‌شان تأثیر بسزایی داشته‌باشد. یکی از مؤثرترین روش‌ها در این زمینه، قصه گویی و خواندن کتاب برای این کودکان است که تا حد زیادی عقب ماندگی‌های آموزشی آن‌ها را از لحاظ فردی و اجتماعی جبران و به سطح رشد اجتماعی، شناختی و عاطفی همسالان خود نزدیک می‌کند.

❖ شناخت ویژگی‌های این کودکان و انتخاب کتاب متناسب با ویژگی‌هایشان به آن‌ها کمک می‌کند از کتاب، قصه، شعر و بازی لذت ببرند؛ از هر کدام دریافت‌های حسی، عاطفی و آموزشی ویژه خود را داشته باشند و در نهایت به پا یی همسالان خود بیاموزند و رشد کنند.

کتاب‌های ویژه را چگونه پیدا کنیم؟

تعداد کتاب‌هایی که به‌طور ویژه برای کودکان استثنایی نوشته شده یا حداقل برای آن‌ها مناسب است، چندان زیاد نیست. به‌علاوه این کودکان، غیر از کتاب به دیگر محصولات فرهنگی مثل اسباب‌بازی‌های مناسب و نوار و س‌دی هم نیاز دارند. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، در سال ۱۳۸۰ با راه‌اندازی طری به نام «کانون‌های فراگیر» و تجهیز تعدادی از شعب کانون در سراسر کشور، برای کودکان و نوجوانان استثنایی امکاناتی ویژه قائل شده‌است؛ کانون‌های فراگیر برای رشد توانمندی‌های ذهنی و مهارتی کودکان با نیازهای ویژه و هم‌چنین برای تعامل موثر این کودکان با هم‌سن و سال‌هایشان فضایی مناسب فراهم کرده است. در حال حاضر، ۳۹ مرکز فراگیر در کشور وجود دارد. طبق گفته مدیر عامل کانون پرورش فکری، در این مراکز مربیان آموزش دیده و متخصص فعالیت دارند و از نظر معماری نیز ساختمان مراکز برای استفاده بچه‌های با نیازهای ویژه، مناسب سازی و ایمن شده‌است. علی‌رغم اقدامات مثبت کانون پرورش فکری و فعالیت موثر شورای کتاب کودک در تهیه فهرست کتاب‌های مناسب برای کودکان با نیازهای ویژه، کودکان و نوجوانان استثنایی هنوز سهم زیادی از بازار نشر ندارند. شاید لازم باشد نویسنده‌ها، تصویرگران، متخصصان تعلیم و تربیت و کارشناسان آموزشی، با احساس مسئولیت بیشتری در این راه قدم بردارند؛ چرا که بچه‌های استثنایی به‌طور طبیعی از بعضی مواب و امکانات محروم شده‌اند؛ دور از انصاف است اگر ما هم بر این محرومیت و محدودیت بیفزاییم.

از کتاب‌های مخصوص کودکان کم توان چه می‌دانید؟

کتاب‌های ویژه برای کودکان ویژه

کودک نابینا

■ کتاب مناسب چگونه باید باشد؟

قصه گویی برای کودکان نابینا تا حدودی شبیه کودکان بیناست، با این تفاوت که حالات چهره و حرکت‌های بدنی قصه‌گو به کودک انتقال پیدا

نمی‌کند؛ قصه‌هایی که توسط تصاویر روایت می‌شوند برای این بچه‌ها نامفهوم است و بخش زیادی از آنچه صرفا از طریق گوش آموخته می‌شود، به‌درستی درک و دریافت نمی‌شود. درواقع ما در یک جهان دیداری زندگی می‌کنیم و بیشتر کدهای زبانی با تجربه‌های دیداری ما پیوند خورده، اما کودکان نابینا زبان و تصویرهای ذهنی خود را از جهان بر پایه حس شنوایی و لامسه می‌سازند؛ بنابراین کتاب‌های ویژه برای این کودکان هم باید بر اساس حس شنوایی و لامسه باشد؛ کتاب‌های بریل (حروف برجسته)، کتاب‌های لمسی (تصویرهای برجسته)، کتاب‌هایی که با نوار یا سی‌دی همراه است و کتاب‌هایی که تصویرهایشان تولید صدا می‌کند، کتاب‌های مناسب برای کودکان کم‌بینا و نابیناست.

■ بعضی از نمونه‌های کتاب‌های ویژه

کتاب لمسی

«موه‌اش فرقریه یعنی چی؟»، «لباسش زبر و کلفت یعنی چگونه؟»، «ابر چه شکلیه؟ ستاره چی؟»، کتاب‌های با تصاویر برجسته یا درگیر کردن حس لامسه کودکان نابینا، به آن‌ها برای درک بهتر قصه و دنیای نادیده کمک می‌کند. کتاب پارچه‌ای حسی - لمسی «تو ماه بلند آسمونی»؛ این کتاب، یکی از ترانه‌های عامیانه ایران را به تصویر می‌کشد. کودک ضمن گوش دادن به ترانه‌ای که برایش می‌خوانید، می‌تواند تصویرهای برجسته کتاب را لمس کند و با پدیده‌های طبیعی مثل ماه، باران، ابر و... آشنا شود. نویسنده: فرزانه امیری، گروه سنی: ۲ تا ۷ سال، ناشر: موسسه پژوهشی کودکان دنیا.

کتاب بریل

«کی می‌تونم کتاب قصه‌هام رو خودم بخونم؟»، پاسخ به این سوال برای والدین کودکان بینا دشوار نیست، ولی حالا برای والدین دارای کودک نابینا هم سخت نیست. کتاب‌های چاپ شده با خط بریل براهتی کتاب‌های عادی پیدا نمی‌شوند، اما نایاب هم نیستند. «من همانم، من همانم» کتابی است که با نظر کارشناسان و صاحب‌نظران آموزش و پرورش کودکان استثنایی برای استفاده و مطالعه کودکان نابینا مناسب شناخته شده و با خط بریل به چاپ رسیده‌است. این کتاب داستان زندگی پیرمرد تنهایی است به نام «حاج بابا» که هیچ همدم و مونس‌ی ندارد. تنها صدای آواز یک جیرجیرک است که او را سرگرم می‌کند. جیرجیرک هر روز روی عصای پیرمرد می‌نشیند و با او همراه می‌شود. این کتاب برای حرکت انگشتان دست کودک نابینا روی واژگان، قطع مناسبی دارد. نویسنده: فریبا کلهر، گروه سنی: ۹ تا ۱۷ سال، ناشر: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

کودک دارای معلولیت حرکتی

■ کتاب مناسب چگونه باید باشد؟

کتاب‌خوانی برای کودکانی که معلولیت حرکتی دارند، محدودیت‌ها و مشکلات کودکان نابینا و ناشنوا را ندارد. اما به این معنا نیست که کودکان دارای نقص حرکتی، به کتاب‌های ویژه نیاز ندارند. این کودکان هم مثل بقیه بچه‌های با نیازهای ویژه، از احساس نقص و کمبود رنج می‌برند؛ احساسی که از مقایسه خود با دیگران سالم از طرفی و واکنش‌ها و رفتارهای نامناسب آن‌ها از طرف دیگر، ناشی می‌شود. کودکان معلول قبل از هر چیز نیاز دارند خودشان را همان‌طور که هستند بپذیرند، این پذیرش به آن‌ها اعتمادبه‌نفس کافی می‌دهد تا بتوانند با هم‌سن‌وسال‌هایشان ارتباط برقرار کنند. کتاب‌هایی با محوریت معلولیت جسمانی، علاوه بر کمک به کودکان معلول، برای کودکان سالم هم مفید است چرا که پذیرش تفاوت‌ها را به آن‌ها آموزش می‌دهد.

■ بعضی از نمونه‌های کتاب‌های ویژه

کتاب‌هایی با محوریت معلولیت

کتاب «دو پرند، دوبال» از معدود کتاب‌هایی است که قهرمانش یک «معلول» است؛ «تک بال زمانی که از تخم بیرون آمد خبر نداشت که با پرند‌های دیگر فرق می‌کند. او فقط با یک بال به دنیا آمده بود و با وجود آن که برادرانش به او می‌خندیدند و او را اذیت می‌کردند و حتی به او خوراکی نمی‌دادند، اما نمی‌خواست باور کند که مانند آن‌ها نیست و نمی‌تواند پرواز کند. او تلاش کرد برای خودش یک بال بسازد، اما نتوانست. برای همین بهتر دید به‌جای پرواز راه برود. پس او راه رفت، راه رفت، راه رفت تا از جنگل بیرون آمد و به شهر رسید. به‌دنبال جایی برای خوابیدن بود که با منقار زرد که در یک جعبه مقوایی نازک زندگی می‌کرد، روبه‌رو شد. عجیب بود! او هم یک بال داشت و همین سبب خنده فراوان هر دو آن‌ها شد». «دو پرند، دو بال» داستانی امیدبخش است با پایانی شاد و کودکانی که دارای معلولیت جسمی هستند می‌توانند با آن همانندسازی کنند. نویسنده: میشل براد، مترجم: فروزنده صالحی، گروه سنی: ۹ تا ۱۴ سال، انتشارات: نگارینه.

کتاب «من معلولم»، دوازدهمین شماره از مجموعه کتاب‌های «احساس‌های تو» است که مهم‌ترین احساسات، هیجان‌ها و رفتارهای دوره کودکی را به شکل تصویری و با استفاده از بیانی روان و جذاب بررسی می‌کند. این کتاب‌ها بر اساس نظرات و دیدگاه‌های روان‌شناسان و متخصصان تعلیم و تربیت، تدوین و تصویرسازی شده است. در «من معلولم»، از توانایی‌های بالقوه معلولان حرف زده می‌شود؛ برای نمونه دختر بچه‌ای که روی صندلی چرخدار حرکت می‌کند اما عضو گروه موسیقی و تیم ورزشی است یا دختر دیگری که نابینا اما نابغه ریاضی و علوم است. نویسنده نشان می‌دهد که موفقیت با معلولیت هم امکان پذیر است. نویسنده: جن گرین، مترجم: قاسم کریمی، گروه سنی: ۶ تا ۱۰ سال، ناشر: قدیانی.

کودک ناشنوا

■ کتاب مناسب چگونه باید باشد؟

کودکان ناشنوا در گرفتن اطلاعات به جای گوش از چشمان خود استفاده می‌کنند. دشواری بیان واژه‌ها و دشواری همراه کردن نمادهای نوشتاری با صداها، کودک ناشنوا را در ارتباط‌گیری با متن کتاب و درک مطالب آن با مشکل روبه‌رو می‌کند. به همین دلیل کودکان ناشنوا به طور معمول از مهارت‌های لازم برای خواندن بی‌بهره‌اند. کارشناسان معتقدند حس بینایی در نبود حس شنوایی نمادهای زبانی را به کودک ناشنوا منتقل می‌کند. بنابراین نشانه‌های دیداری، نخستین زبانی است که این کودکان می‌آموزند و در ضمن اساسی‌ترین وسیله ارتباطی آنان به‌شمار می‌رود. زبان اشاره یک زبان دیداری و حرکتی با ساختار دستوری و ریتم ویژه خود و متفاوت از زبان گفتاری است. زبان اشاره برای انتقال یک معنای دقیق به حرکت‌های بدنی، حالت‌های بیانی چهره‌ای و ایجاد علامت نیاز دارد. کتاب‌های به زبان اشاره و کتاب‌های تصویری، از جمله کتاب‌های مناسب برای کودکان ناشنواست؛ ضمن این که کتاب‌های با محوریت «معلولیت»، برای همه کودکان با نیازهای ویژه بسیار مفید است.

■ بعضی از نمونه‌های کتاب‌های ویژه

کتاب به زبان اشاره

«دویدم و دویدم» از قصه‌های عامیانه و متل‌های قدیمی ایران است که به دلیل تکرار کلمات مشابه و آهنگی که در جملات آن وجود دارد، برای کودکان جذاب است. این کتاب در کنار تصاویر ساده با استفاده از نمایش کلمات به زبان اشاره، برای کودکان ناشنوا مناسب سازی شده‌است. شخصیت اصلی داستان، گل بهار، در کنار هر تصویر که بخشی از داستان را روایت می‌کند، کلمات را یک به یک با زبان اشاره نمایش می‌دهد. این داستان به دلیل تعداد کلمات محدود و استفاده از افعال ساده و پرکاربرد، بسیار روان است و در حوزه درک مفاهیم کودک ناشنوا حرکت می‌کند و کلمات تازه‌ای هم به گنجینه کلمات او می‌افزاید. نویسنده: ثمینه باغچه بان، گروه سنی: ۹ تا ۱۲ سال، ناشر: شیرازه.

کتاب با محوریت ناشنوایی

کتاب «من ناشنوا هستم» ما را با یک دنیای کاملاً ساکت آشنا می‌کند و به ما می‌گوید: «ناشنوا بودن به این معنی نیست که نمی‌توانم خیلی از کارهایی که بچه‌های هم‌سن من انجام می‌دهند، انجام بدهم یا نمی‌توانم سرگرمی داشته باشم». این کتاب ما را با دنیای آدم‌هایی آشنا می‌کند که سکوت سنگینی بر دنیای آن‌ها حکمفرماست. سکوتی که البته با کمک سمعک، شکسته می‌شود. نویسنده: جنیفر مور مالیونوس، مترجم: الهام اسدی، گروه سنی: کودکان دبستانی، انتشارات: تیمور زاده.

تکلیف دیگر ناتوانی‌ها چیست؟

نابینایی، ناشنوایی و معلولیت جسمی - حرکتی بیش از دیگر معلولیت‌ها شناخته شده‌است؛ به‌تبع آن کتاب و سایر محصولات فرهنگی تولیدشده برای مبتلایان به این معلولیت‌ها هم، بیشتر و متنوع‌تر است. اما می‌دانیم که طیف معلولیت‌ها بسیار گسترده است، به‌همین دلیل تعدادی از کتاب‌های مناسب برای دیگر نیازهای ویژه را معرفی می‌کنیم.

■ لکنت‌زبان

کتاب «روزنامه‌فروش» درباره پسری یازده ساله است که با وجود دایره واژگان گسترده و توانایی نویسندگی، به دلیل لکنت زبانش در تعاملات روزمره مشکل دارد؛ «ویکتور» در جریان روزنامه‌فروشی با افراد جدیدی در زندگی‌اش آشنا می‌شود و تجربیات خوشایند و ناخوشایند، زندگی‌اش را دگرگون می‌کند. این کتاب که سرگذشت واقعی نویسنده است، به کودکان دچار لکنت زبان، یادآوری می‌کند که ناتوانی‌ها نمی‌تواند عاملی برای تنها ماندن، منزوی شدن و گریز از برقراری ارتباط با دیگران شود و می‌توان نقاطی را که به نظر ضعف می‌آید به قدرت تبدیل کرد و بر کم توانی خود چیره شد. این کتاب جایزه‌های متعددی از جمله جایزه «بنیاد لکنت زبان آمریکا» را برده. نویسنده: وینس واتر، مترجم: پروین علی‌پور، گروه سنی: ۱۰ سال به بالا، ناشر: چشمه.

■ خوانش پریشی (نوعی اختلال که با اشکال در شناخت کلمات و دشواری خواندن و نوشتن شناخته می‌شود)

کتاب «ماهی روی درخت»، درباره دختر نوجوانی است که از «خوانش پریشی» رنج می‌برد؛ «آلی» قادر به خواندن نیست و به‌همین دلیل در مدرسه خنگ و تنبل تلقی می‌شود. اما ورود یک معلم جدید به مدرسه، زندگی آلی را دگرگون می‌کند. این معلم جدید، متوجه می‌شود که آلی اتفاقاً بسیار باهوش و خلاق است و به او امید می‌دهد که با آموزش صحیح، مشککش را حل خواهد کرد. نویسنده: لیندا مِولِی هانت، مترجم: مرضیه ورشوساز، گروه سنی: ۱۰ تا ۱۲ سال و ۱۳ سال به بالا، ناشر: پرتقال.

■ سندرم تریچر کالینز (سندرمی که با بدشکلی‌های جمجمه و صورت شناخته می‌شود)

کتاب «شگفتی» درباره سندرمی است که چهره فرد مبتلا را غیرعادی و ناهنجار جلوه می‌دهد؛ سندرم «تریچر کالینز»، سندرمی نادر است اما مطالعه این کتاب می‌تواند به نوجوانانی که چهره‌شان به هر دلیل حالتی عادی و طبیعی ندارد، کمک کند. قهرمان این داستان، «آگوست» پسری ده ساله است که به‌خاطر چهره‌اش هیچ‌وقت از خانه بیرون نرفته و در خانه درس خوانده است. نویسنده: آر. جی پالاسیو، مترجم: پروین علی‌پور، گروه سنی: ۱۳ سال به بالا، ناشر: افق.